

Verslag 3^e KNNV Moerassymposium

15 november 2014, Naturalis, Leiden

Op zaterdag 15 november 2014, heeft de KNNV Moeraswerkgroep haar 3^e symposium georganiseerd bij Naturalis te Leiden, ter ere van haar 20ste verjaardag. Het thema was: hoe gaat het nu, na 20 jaar Natuurbeleid, met de moerassen en natte natuurterreinen in Nederland? Wat zijn de successen: wat kunnen we vieren, wat zijn de zorgen, en wat is onze droom voor over 20 jaar?

Zes sprekers zijn uitgenodigd om hun kennis van de verschillende moerastypen te bespreken. Van vennen tot venen, van beken tot rivieren. Dit alles voorgezeten door niemand minder als Peter Veen. Het geheel werd ingeleid met een presentatie van Kai Waterreus bestuurslid van de KNNV Moeraswerkgroep, een intermezzo is verzorgd door Jos Spier (eveneens bestuurslid) over de moerassen van de wereld.

Foto 1: De dagvoorzitter, Peter Veen

Introductie Moeraswerkgroep

Kai Waterreus, KNNV Moeraswerkgroepbestuur sinds 1994

De KNNV Moeraswerkgroep is opgericht in september 1994 in Westbroek tijdens het 1^e Moerassymposium. Het 2^e Moerassymposium is op 14 september 2001 gehouden in het Dorpshuis in Westbroek. Aanleiding voor het 2^e symposium was de beheervisie Westbroek en Tienhoven van Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer, waarbij de situatie van rond 1939 als uitgangspunt diende. Met dat voor ogen hebben beide organisaties een aantal petgaten opnieuw uitgegraven en in beheer genomen.

Foto 2: Het Auditorium, Naturalis te Leiden

De KNNV Moeraswerkgroep een landelijke werkgroep gespecialiseerd in natte terreinen. Ons doel is tweeledig. Aan de ene kant leren van elkaar, aan de andere kant het geven van adviezen over beheer van natte gebieden. Om dit te bereiken organiseren wij jaarlijks een aantal excursies in binnen- en buitenland. Tijdens deze excursies gaat de aandacht vooral uit naar de resultaten van het beheer op de flora en fauna. De Moeraswerkgroep telt ca. 50 leden. De meeste leden van de werkgroep zijn professioneel nauw betrokken bij beheer en monitoring van natuurgebieden.

Foto 3: De Moeraswerkgroep in het veld

Venherstel

Herman van Dam was als aquatisch ecooloog werkzaam bij het RIN (thans Alterra), AquaSense, Grontmij en sinds 2006 als zelfstandig Adviseur Water en Natuur, Amsterdam. Hij doet al sinds 1976 onderzoek naar veranderingen in vennen in relatie tot beïnvloeding en beheer.

Ik ben al sinds 1976 betrokken bij onderzoek van vennen. Dat begon in de Oisterwijkse Vennen, aan het begin van de 20e eeuw een ware schatkamer voor sieraalgen, kiezelwieren en bijzondere water- en moerasplanten. Door toevoer van schoon relatief kalkrijk grond- en beekwater waren er veel gradiënten tussen zuur en alkalisch, voedselrijk en voedselarm en door de deels flauwe oevers van de vennen ook tussen droog en nat. In 1950 werden enkele geëutrofiëerde vennen uitgebaggerd en geïsoleerd. Ze raakten daardoor sterk verzuurd, zodat ze in 1995

opnieuw werden uitgebaggerd en gebufferd grondwater werd toegevoerd. Mede doordat het bos om de vennen gespaard werd trad geen volledig herstel op (te veel nutriënten, te weinig toevoer van CO₂-rijk grondwater, afkalvende oevers). Uit monitoring van chemie en kiezelwieren sinds 1978 in elf geïsoleerde Nederlandse vennen blijkt dat de verzuring sterk verminderd is, maar dat er, vooral in vennen die nooit droogvallen nu interne eutrofiëring plaatsvindt, door reductie van zwavel- en stikstofverbindingen. Hierbij speelt ook de temperatuurstijging een rol. In veel vennen zijn sinds 1989 beheersmaatregelen uitgevoerd om de effecten van verdroging, verzuring en vermesting te bestrijden. Mits deskundig begeleid zijn deze vaak duurzaam succesvol. In de toekomst blijven maatregelen tegen de te hoge stikstofdepositie noodzakelijk, evenals het tegengaan van invasieve exoten, zoals zomerbroedende ganzen, zonnebaarden en watercrassula).

Foto 4: Venonderzoek door Herman van Dam 1978-2010.

Friese laagveenmoerassen: leren van experimenten met water en dynamiek"

Sietske Rintjema, It Fryske Gea

Friesland is belangrijk voor laagveenmoerassen, op de overgang van de hogere zandgronden van het Drents plateau naar de kwelders van de Waddenzee. Vanaf de vroege middeleeuwen gingen mensen het veen winnen als brandstof (turf). Na het vervenen werden de achtergebleven plassen ingepolderd en in cultuur gebracht.

Laagveenmoeras is een natuurtype dat bestaat uit een reeks opeenvolgende verlandingsstadia van water tot bos, afhankelijk van waterkwaliteit en beheer. Natuurbeheerders willen in hun natuurgebieden graag al die stadia. Door allerlei oorzaken lukt dat niet goed. Vanaf 1950 verslechterde de waterkwaliteit, de Friese boezem

kreeg in 1976 een vast peil en ook hebben we te maken met voortschrijdende successie oftewel steeds meer eindstadia.

De afgelopen decennia zijn veel maatregelen uitgevoerd om nieuwe verlanding op gang te brengen. Voorbeelden zijn de ontpoldering van de Jan Durkspolder in 1989 en de aanleg van waterbuffers bij het Easterskar. Natura2000 en Kaderrichtlijn water zorgden voor nieuwe experimenten, bijvoorbeeld met natuurlijk waterpeilbeheer en tijdelijke droogval.

Dankzij onderzoek leerden we veel over de chemische processen en praktische randvoorwaarden. Deze kennis wordt nu weer gebruikt voor nieuwe moerasprojecten zoals het LIFE+ project "Booming business" in de Alde Feanen.

Veiligheid en innovatie tot slot zijn nieuwe kansen voor moerasgebieden, denk aan waterberging en koolstoffixatie.

Foto 5: Laagveenmoerassen in Friesland

West-Nederlandse Veenweide

Ron van 't Veer, Van 't Veer & De Boer - Ecologisch Advies- en Onderzoeksbureau

Ron neemt ons mee naar de West-Nederlandse Veenweidegebieden. Hij schetst de verschillende typen aan de hand van kenmerken als kwel, aanwezigheid van brakwater, de algehele waterkwaliteit in relatie met wijze van veenontginning en beheer (rietmaaien, beweiden, maaien). Waardevolle gebieden voor planten als lavendelheide en veenmosorchis en verschillende soorten weidevogels. Hij gaat een aantal waardevolle vegetatietypen langs als trilvenen, veenmosrietlanden, moerasbossen en hoogveenbos. Daarnaast onderstreept hij ook de cultuurhistorische waarden van deze gebieden.

Grote knelpunten blijven de algehele waterkwaliteit (fosfaatbelasting en stikstofbelasting) en verdroging. De verlanding stagneert. Hij vraagt zich af of de verweving van landbouw en natuur wel de goede is. Als voorbeeld geeft hij aan dat onze waterkwaliteit in de bebouwde kom veel beter is dan de waterkwaliteit in het landbouwgebied. Ook de komst van cranberry baart hem zorgen. Toch ziet Ron nog kansen en blijft hij dromen. Hij ziet leuke soorten terugkomen als

glanzend veenmos en elsenmos. En ook Heemst in maatregelen als slibremmers. Een aantal vegetatietypen hebben daadwerkelijk baat bij goed beheer. Als voorbeeld geeft hij koekoeksbloem-rietlanden, veenmosrietlanden en moerasheide. Dromen zijn: water scheiden tussen landbouw en natuur. Veen meer ondiep water om te verlanden. Omhoog met dat veen.

Foto 6: Laagveenmoerassen in Noord-Holland

Intermezzo: Moerassenquizz

Jos Spier is werkzaam als ecooloog bij Bureau Waardenburg en al 18 jaar lid van de moeraswerkgroep. Sinds 2010 is hij bestuurslid en vandaag onze Quizmaster.

Om de afterlunchdip aan te pakken heeft Jos een quiz bedacht met de volgende twee vragen: 1. Zet de werelddelen op volgorde op basis van hun grootste moerasgebied (van klein naar groot). 2. Noem per werelddeel de naam van dit grootste moerasgebied. Dit bleek geen gemakkelijke opgave. De meeste deelnemers zijn beter bekend met de Nederlandse Moerassen.

De juiste volgorde is: 1. Antarctica, geen, 2. Australië, Coorong: ca 200 km², 3. Noord-Amerika, Everglades: ca 10.000 km², 4. Azië, Vasjoeganskoje: ca 50.000 km², 5. Europa, Pripjat: ca 60.000 km², 6. Afrika, Sudd ca 35.000 - 100.000 km², 7. Zuid-Amerika, Pantanal ca 130.000 km². De winnaar ontving een doos vol met Marshmallows.

Heemst komt voornamelijk voor in brak water in rietmoerassen, in slootkanten en vervuilde gebieden. Komt ook langs het IJsselmeer voor.

Het zetmeel met eiwitachtige stoffen dat wordt gevonden in de wortel, werd vroeger gebruikt tijdens het bereiden van het snoepgoed marshmallows (mallow=kaasjeskruid) en spekken.

Twintig jaar natuurherstel in natte zandlandschappen en beekdalen

André Jansen (Unie van Bosgroepen; a.jansen@bosgroepen.nl)

Tot circa 20 jaar geleden bestonden herstelmaatregelen in Nederlandse beekdalen uit het opnieuw toepassen van traditionele beheermaatregelen zoals maaien en afvoeren zonder bemesting of extensieve begrazing. Tegenwoordig worden op een grote schaal aanvullende maatregelen genomen zoals hydrologische herstelmaatregelen, plaggen en afgraven van voormalige landbouwgronden om de negatieve effecten van verdroging en atmosferische stikstof- en zure depositie te bestrijden.

Een analyse van geslaagde en mislukte projecten laat zien dat herstel van beekdalgraslanden en –moerassen het meest succesvol is wanneer traditionele beheermaatregelen worden toegepast in nog maar kort verlaten percelen die niet ontwaterd en bemest waren. Het over grote oppervlakten afgraven van de toplaag van de bodem op landbouwgronden die vele decennia intensief agrarisch zijn gebruikt, is vaak weinig succesvol omdat de zaadbanken uitgeput is geraakt, terwijl de hydrologische omstandigheden en zaadverspreidingsmechanismen vaak suboptimaal zijn. In gebieden met bodems met een organische toplaag, heeft langdurige drainage vaak geleid tot irreversibele veranderingen in de chemische en fysische eigenschappen van de bodem. Succesvolle herstelprojecten zijn alle gekarakteriseerd door een kwel van basen- en ijzerrijk, lokaal of regionaal, en waar tot voor kort of in de directe nabijheid nog populaties van doelsoorten voorkwamen. Op minerale bodems, in bestaande natuurgebieden zorgde in het bijzonder plaggen voor een toename van het aantal doelsoorten d.w.z. kenmerkende hooilandsoorten en/of Rode-Lijstsoorten.

Een groot deel van de herstelprojecten in bestaande natuurgebieden is uitgevoerd in het kader van de regeling Effectgerichte Maatregelen (EGM). Uit de evaluatie van een groot aantal van deze EGM-projecten bleek dat ruim een derde van de betrokken Rode-Lijstsoorten in hoge mate geprofiteerd heeft van de uitgevoerde maatregelen, vooral soorten van vennen & natte heiden, duinwateren & natte duinvalleien, en natte schraallanden. Vooral antiverdrogingsmaatregelen, plaggen en ontgronden van vroegere landbouwpercelen en combinaties van deze maatregelen zorgden voor een toename van het aantal Rode-Lijstsoorten.

Foto 6: Drentse Aa gebied

Ontwikkelingen in uiterwaardplassen (Gerben van Geest)

Gerben van Geest, Deltares

Voordat Gerben ingaat op de ontwikkelingen in het rivierengebied in Nederland neemt hij ons mee naar twee onbedijkte referentiegebieden in Europa. Het betreffen de uiterwaarden van Wolga in Rusland en de Donau-Delta in Roemenië. De uiterwaarden langs de Wolga bestaan uit een circa 30 km brede overstromingsvlakte die door de rivier wordt overstromd. Door deze grote breedte sedimenteert reeds veel slib in de eerste kilometers nadat het water de overstromingsvlakte is ingestroomd. Tezamen met het gesedimenteerde slib treedt ook accumulatie van fosfaat op, omdat het merendeel van het fosfaat aan dit slib is gebonden. Meren die dicht bij de hoofdstroom liggen, zijn hierdoor nutriëntenrijker, troebeler en hebben weinig ondergedoken watervegetatie. Meren op grotere

afstand van de hoofdstroom zijn armer aan nutriënten, helderder en hebben een rijke onderwatervegetatie. Op grote afstand van de rivier kunnen kranswieren op de voorgrond treden; met name Sterkranswier vormt in sommige meren uitgestrekte vegetaties. In de Donau-delta zijn verschillende meren 'in serie' aan elkaar geschakeld. De vegetatie vertoont hier min of meer een soortgelijke zonering als langs de Wolga. Dit geldt met name voor meren die op grote afstand van de rivier liggen, en eveneens gedomineerd worden door Sterkranswier; in dit gebied aangevuld door Krabbenscheer.

De verschillen in vegetatiebedekking en samenstelling zijn ook duidelijk terug te vinden in de samenstelling van de visgemeenschap van de verschillende wateren van de Donau-delta. In meren op korte afstand tot de rivier domineren vooral algemene, eurytope soorten, terwijl op grotere afstand vooral de plantminnende (limnofiele) soorten sterk op de voorgrond treden. Voorbeelden van dergelijke soorten zijn Zeelt, Kroeskarper en Grote modderkruiper. Laatstgenoemde soorten staan bekend om hun tolerantie voor lage zuurstofgehalten van het water.

Hoe verhouden bovengenoemde referentiegebieden zich met de Nederlands situatie? Door de bedijking is het oppervlak van de overstromingsvlaktes in Nederland is met ca. 90% gekrompen. De resterende uiterwaarden hebben te maken met veel input van slib tijdens overstromingen, veel grotere peilfluctuaties, sterke rivierinsnijding (ca. 1,5 meter) en sterke ophoging uiterwaarden door sedimentatie (ca. 1 meter). Dit resulteert in een sterke peildynamiek in de Nederlandse uiterwaarden, evenals een sterke uitdroging.

De afgelopen jaren is er echter veel gebeurd in het Nederlandse rivierengebied. Wat hebben we bereikt? Belangrijk is de verbetering van waterkwaliteit: de fosfaatconcentraties van de Rijn zijn in de afgelopen decennia sterk gedaald, waardoor de condities voor water- en moerasvegetaties zijn verbeterd. Ook is er veel inzicht verkregen over de huidige natuurwaarden (kranswieren, mossen) en het belang van vormgeving plassen, peilfluctuaties en tijdelijke droogval. Belangrijk hierbij is dat de soortensamenstelling in de plassen niet alleen beïnvloed wordt door rivieroverstromingen, maar dat grondwatergestuurde peilfluctuaties eveneens een grote rol spelen. Daarnaast zijn er een aantal succesprojecten te noemen. Voorbeelden van dergelijke projecten zijn de natuurontwikkeling in de Zouweboezem en Rijnstrangen. Met name de Zouweboezem heeft zich tot een gebied ontwikkeld met hoge dichtheden van Grote modderkruiper; soorten die in de natuurlijke (onbedijkte) situatie kenmerkend zijn voor laag-dynamische gebieden op grotere afstand tot de rivier. Een ander succesverhaal is de peilopzet achter de zomerkade Buiten-Ooij Nijmegen. Door deze maatregel staat een groot deel van dit gebied plas-dras in het voorjaar, en zijn diverse moerasvogels (o.a. Rode Lijst-soorten als Roerdomp, Porseleinhoen, Watersnip en Zomertaling) als broedvogel teruggekeerd of toegenomen.

Zorgpunten voor de toekomst zijn dat niet alle maatregelen zijn niet toegesneden op rivierkenmerken. Tussen de verschillende trajecten van de Rijn en Maas bestaan grote verschillen in geomorfologie en peildynamiek, waarbij met de inrichting vooralsnog weinig rekening wordt gehouden. Hiernaast worden de beelden van de Rijn geprojecteerd op de Maas, terwijl dit toch een ander type rivier is. In het algemeen ligt de focus op de ontwikkeling van hoog-dynamische natuur en grootschalige natuurontwikkeling in plaats van maatwerk per riviertraject. Er is daardoor weinig aandacht voor moerassen en plassen, evenals het belang van grondwatergestuurde peilfluctuaties voor deze systemen.

Foto 7: Uiterwaarden langs de Wolga

De interactie tussen hydrologie, biogeochemie en vegetatie-ontwikkeling in laagvenen

Annemieke Kooijman, IBED-Universiteit van Amsterdam

i.s.m. Casper Cusell, Ivan Mettrop & Leon Lamers

Het Nationaal Park de Wieden-Weerribben is wat natuurkwaliteit betreft ons belangrijkste laagveengebied. Basenrijke trilvenen, een van de soortenrijkste en belangrijkste habitattypen in het laagveen, komen alleen in dit gebied nog enigszins algemeen voor. Voor zeldzame trilveenmossen is dit gebied zelfs een hotspot, met soorten als Rood, Groen en Geel schorpioenmos, en het zelfs het uitgestorven gewaande Grootbladig puntmos. Basenrijke trilvenen worden bedreigd door eutrofiering, vooral met P, en door verzuring. Verzuring is een natuurlijk proces, maar wordt in Nederland versterkt door de hoge atmosferische depositie. De Nederlandse schorpioenmostrilvenen hebben ongeveer anderhalf keer zoveel calcium en bicarbonaat nodig als buitenlandse referentiegebieden om de pH hoog genoeg te houden.

Een meer flexibel peilbeheer leek een mogelijke oplossing, omdat bij lagere waterstanden in de zomer minder zogenaamd 'gebiedsvreemd' water uit het IJsselmeer zou hoeven worden ingelaten, terwijl de trilvenen in de winter onder water gezet zouden kunnen worden om de basenverzadiging te verhogen. Uit onderzoek bleek echter dat verdroging van trilvenen geen goed idee is. Door de toevoer van zuurstof werd vooral de N-mineralisatie sterk verhoogd, terwijl die onder natte condities in trilvenen juist heel laag is. Daarnaast is de inlaat vanuit het Vollenhovenmeer op dit moment eigenlijk geen probleem meer, door de sterk verbeterde waterkwaliteit.

Hogere waterstanden in de winter leken in eerste instantie een slecht idee vanwege de overstroming met P-rijk water, omdat juist in de winter de aanvoer van P vanuit de omringende polders erg groot is. De risico's bleken echter mee te vallen. Een flink deel van de P slaat bij de gemalen neer, omdat ook de ijzerconcentraties in het polderwater betrekkelijk hoog zijn. Ook loopt de waterstroom in het gebied in de winter vooral van binnen naar buiten. In de winter is het neerslagoverschot groter dan in de zomer, waardoor water afgevoerd wordt vanuit de centrale delen naar de randen. Zo kan er minder vervuild polderwater in de kern doordringen. Ook is de waterkwaliteit de afgelopen decennia verbeterd. Dit leidde bijvoorbeeld in het schorpioenmostrilveen van de Stobbenribben tot een sterke afname van de bovengrondse biomassa-productie, en toename van de N:P ratio van de vegetatie, wat wijst op P-arme condities. Ook breidden trilveenmossen als Rood schorpioenmos zich uit ten koste van soorten uit voedselrijke venen.

Inundatie van basenrijke trilvenen door hogere waterstanden is dus een goed idee. Wel is het beter dit in de zomer te doen dan in de winter. De calciumconcentraties in het oppervlaktewater zijn in de zomer hoger dan in de winter, door de toestroom van water vanuit de randen naar de kern van het gebied. Ook is de infiltratie in de bodem beter door de hoge verdamping, en wordt de buffercapaciteit daadwerkelijk verhoogd.

Foto 8: Verlandingsvegetatie Weerribben